

բայութիւնաբոյր, ու մեր միջնադարեան տաղերը քննուշ ու սիրակաք :

Հապա Հայ Գրի դասական յաղթանակը լեզուական, այնքան քննուշ ու քննուշ, երբեմն պարզ եւ երբեմն այնքան վսեմ՝ յայն — լատին լեզուներուն վրայ ստուեր ձգելու աստիճան, ինչպէս անհամեմատն եզնիկի քով : կամ շնորհալի ու քննաբանու՝ ինչպէս վարդանի ու Ղեւոնդի կտակագիր Եղիշէի քով :

Դիւցագներգա՞կ կ'ուզէ՞ք հովերական. ահա հորեմնացին քերթողահայր. Եղիշէն՝ քնար, Նարեկեան ողբերգութիւնը՝ Աստուածային կատակերգութեանէն ալ գերազանց, Քուչակը՝ սիրոյ անգերազանցելի երգիչ, ու կարգաւ Ալիշան՝ ծով հանաքով, Պէշիքաշլեանը՝ սիրածոր, Գուրեանը՝ խոռվայոյց, Մեծարեցը՝ քաւաշին խնկահոտ քննչութեամբ, Տէրեանը մոռալ ու տխրամած, Թումանեանն ու վարուժանը՝ արուեստի բարեբազոյն հմայքով, ու դեռ շարք մը տաղանդներու որ երէկ եւ այսօր Հայ Գրի գովքը բերնին՝ նահատակուեցան, եւ շատեր դեռ կ'ապրին մօտ եւ հեռու մեր Գրի փառքին եւ անմահութեան համար :

Ո՛վ կրնայ մոռնալ այս պահուն գեղեցիկ համադրութիւնը ողբացեալ հէֆ Զարեցի Հայ մշակոյթին նուիրած իր անմահ գեղօնին մէջ, ուր մեր լեզուի եւ գրական փառքերու այնքան գմայլելի ոգեկոչումը կայ :

«Ես իմ անուշ Հայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում»

ու միւս խորաբանդակը

«Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապըսակ ճակատ չկա՛յ»...

Հարցնենք անգամ մ'ալ. ի՞նչպէս եւ ուսկի՞ց այնքան հարստութիւն ազգային. այսօրեան պարծանք մեր տոհմի գանձարանին մէջ, ուր դարէ մ'անելի է որ եկած միտուած գարգացած Եւրոպայի մեծ ու գիտնական գաւակները, միշտ նոր ու քանկագին տարրեր կը գտնեն ազգային ու համազգային հինաւորաց քաղաքակրթութեան, ցուցադրելով գտնուած միջազգային հրապարակին վրայ, դրուատելով մեր լեզուի ոսկեղէն փառքը, իր անդրանիկ հսկայ յաղթանակը Աստուածաշունչով, որուն հայացումը այնքան քննադատու է գեղեցիկ՝ բոլոր քարգմանութեանց քաղաքի կը հռչակուի ամէնէն. եւ դեռ մեր չքնաղ լեզուին մէջ կը նշմարեն հիացումով գեղեցիկ նմոյշներ սանսկրիտ, գերտ, պահլաւ եւ այլ լեզուներու, քանկագին նշխարներ գոր դարերով շալկած անոնց աներակոյտներէն իր հետ բերած է մեզ հայերէնը, այսպէս բանալին տալով հնութեան եւ բաղդատական լեզուագիտութեան :

Չենք խօսիր մեր պատմական ու քարգմանածոյ գործերուն վրայ որոնք անսպառ աղբիւր են արեւելեան ազգերու հնութեան ուսումնասիրութեան եւ Աստուածաշունչի եւ Ս. Հայրերու լայն եւ ընդարձակ գիտութեան : —

Ամէն ինչ մեր երեսունեկեղ Գրերու հրաշքով միայն կը մեկնուի. ու ամէն հայ սիրտ երախտագիտութեան յաւերժալոյս կանթեղ դարձած կ'արծարծի պանթեոնին մէջ Հայ Լուսաւորութեան հեղինակ Անմահներուն, որոնց մէջ աստուածօրէն կ'ամբառնայ իր ստեղծագործ հանճարով Մեսրոպ, յաւերժօրէն հսկող Հայ ցեղի նակատագրին վրայ, իր անսպառ շունչով պատգամելով բոլոր հայերուն անխտիր՝ անվերապահ պաշտամունք եւ յաւերժական փարում Հայ Գրին, որ պիտի ապահովէ մեր գոյութիւնը եւ իրականացնէ լուսագոյն յոյսերը մեր ազատութեան եւ բարօրութեան :

ԽՄԲ.

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ՏԱՂԱՍԱՑՆԵՐ

Ա. - ՎԱՐԴԱՆ ՏԱՂԱՍԱՑ

Բողոքովին անծանօթ տաղասաց մը կ'երեւայ ան ինծի. իր մասին ոչ մէկ յիշատակութիւն ունիմ : Իրմէ ծանօթ է ինծի տաղ մը զոր արտագրած եմ Անտոնեանց թիւ 205 տաղարանէն : Այդ տաղը իր ամբողջութեան մէջ սիրուն է եւ կ'արժէ որ հրատարակուի, ատոր համար իսկ հոս կը հրատարակեմ զայն իր ծանօթ միակ օրինակէն, կատարելով չնչին սրբադրութիւններ ուղղագրական եւն. :

ՏԱՂ ԳԱՐՆԱՆ

Անըսկիզբն եւ անսահման.
Անտանելի եւ անքարգման.
Զգարուն արար հանց պատուական,
Նման դրախտին եղեմական :

Արագիլն ու սագն ու բաղ.
Ուշնաւոր օրն ուրախանան.
Պլպուլնին փափաքանօք.
Ի վարդենին քաւալեցան :

Ծառք եւ դրախտք կանանչեցան.
Մըրգայատուով գարդարեցան.
Յաղբերակունքն յարդարեցան.
Ծով եւ գետերք գնացեցան :

Շուշան կանանչ մարդումարախն.
Ու մանուշակն մէկ դարձան.
Գնացին վարդին երկրպագին.
Զտեղքն անէին իւրեանց ալամ :

Զորքոտանիք առոգացան,
Ի գումերամ գարկին ելան.
Գոգիր տղայքըն կու խաղան.
Խաղով գտեղիմք ի շուրջ կու գան :

Այն նարկիզին հոտն բուրեաց.
Խաշխաշըն քաք պանուրեցան.
Նունուփարն ջրին ի դուրս.
Գեղին կանանչ երեսեցան :

Սիրոյ տէրնին կու նոխանան.
Վերայ քեւին հային երթան.
Աղջկունք հագնին ցեղք ի ցեղաց,
Ճեմեն քայլեն ի հետ ցնծան :

Համասիիւնն ի մէջ ծաղկանց.
Որ մայր ասի իմաստութեան.
Եռաց երկիր եւ կակղացան.
Բիրք ի բիրոց ծաղկունք բուսան :

Հաւերն ամէն ուրախանան.
Եւ իւրեանց դադարքն եկան.
Ծիծեռանքն եկին եւ բուն դրին.
Սաղմոս ասեն գտան ի լման :

Դաշտերդ ամէն ծաղկունք լցան.
Որ ի հոտուն մարդիկ ցնծան.
Կակղացան ծառոց ոտինքն.
Մէկ հետ մէկի մըկունք հասան :

Յոհան հաւն ըռըգան.
Ղումրին ունի յայժ քաղցրաձայն.
Գիտեն գանձեր ու մեղեդիկ.
Ու շատ շարական :

Թուրն առաջեաց քան ըզհալուան.
Կեռասն աչիչ էր ի նման.
Միշմիշն ծառն դեղնեցան.
Խնծորենին կարմրեցան :

Մըրկանք ըզտանձն խոցեցին .
Մինչ հասանէ կայր անասան .
Ընկուզն ունայն ու փաստանան .
Նուշ ու ֆնտուխն փաղցրացան :

Նուռն այլ իբաց գիագար ակոան ,
Անարայն ի ծառն կախեցան .
Սերկելին դեղնեցաւ .
Դեղձն ի ծառին քուլցաւ անկաւ :

Նառինն քուռինն լինունըն գայ .
Եւ գարդ մորտան բառֆն բանայ .
Թէ այդ հեծել տէր որ անցաւ .
Կու գայ խաղողն գովական :

Ով յիմար գրիչ վարդան .
Փուքով գրեց գտադերս որ կան .
Մեղուցեալ եմ ես անարժան .
Քրիստոս յիշեայ քու սուրբ ատեան :

Հ. Տաշեանի ձեռագրաց ցուցակէն ծանօթ է վարդան մը որ զրած է տաղեր , նաեւ վարդան երէց տաղասաց մը . կայ նաեւ վարդան բաղիչեցին , սակայն ղժուար թէ կարելի ըլլայ ներկայ տուեալներովս վերի վարդան տաղասացը նոյնացնել ատոնցմէ մէկին կամ միւսին հետ :

* * *

Բ. - ԳՐԻԳՈՐ ԱՔԵՂԱՅ

Այս հեղինակէն ինծի ծանօթ են երկու տաղեր , դարձեալ Անտոնեանց թիւ 205 ձեռագրէն : Իր մասին ոչ մէկ ծանօթութիւն ունիմ :
Հոս կը ներկայացնեմ մէկը իբրեւ ճաշակ :

ՏԱՂ ԼԱԻ ԵՒ ԳԵՂԵՑԻԿ ԵՒ ՊԻՏԱՆԻ Է

Է վայրի հաւիկ մը բռնած
Ու դրած զինքն ի նեղ զրնտան .
Լալով ասէր – զիս հայցեցէք
Բաժանեալ ընկերացս , որ չեմ երամս :
Սրտաբեկեալ միջակոտոր քար չունիմ
Ի՞նչ լինիմ գերիս :

Եթէ նուշ ու շաքար խառնեն
Բերեն կերակուր գորն ինձ կու տան ,
Չուրախանար սիրտս
Բաժանեալ ընկերացս , չեմ յիմ երամս .
Սրտաբեկեալ եմ միջակոտոր . . .

Ձի սայ եհան գմեգ ի դրախտէն .
Յորժամ կերաւ ըզնայ Ադամ .
Փակեցաւ դուռն դրախտին .
Կըրկին խաղողն իբաց մարդկան :

Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս գգինին .
Առաքելոցն ի վերնատան .
Ասէ անէք արբէք յուսով .
Սա է արիւն իմ փրկական :

Ի գգայական եւ բուսական .
Եւ Աստուծոյ որդիք մարդկան .
Ամէնք ի մի բերան .
Օրհնեալ գահեղ բանն էական :

Ի գգայական եւ բուսական .
Եւ Աստուծոյ որդիք մարդկան .
Ամէնք ի մի բերան .
Օրհնեալ գահեղ բանն էական :

Ի գգայական եւ բուսական .
Եւ Աստուծոյ որդիք մարդկան .
Ամէնք ի մի բերան .
Օրհնեալ գահեղ բանն էական :

Ի գգայական եւ բուսական .
Եւ Աստուծոյ որդիք մարդկան .
Ամէնք ի մի բերան .
Օրհնեալ գահեղ բանն էական :

Ի գգայական եւ բուսական .
Եւ Աստուծոյ որդիք մարդկան .
Ամէնք ի մի բերան .
Օրհնեալ գահեղ բանն էական :

Ի գգայական եւ բուսական .
Եւ Աստուծոյ որդիք մարդկան .
Ամէնք ի մի բերան .
Օրհնեալ գահեղ բանն էական :

Ի գգայական եւ բուսական .
Եւ Աստուծոյ որդիք մարդկան .
Ամէնք ի մի բերան .
Օրհնեալ գահեղ բանն էական :

Յայն ժամ լինիմ զինչ տղայն
Ի մօր գրկին խիստ անուշ ի՞ քուն
Յայնժամ զարթնուն այս անոյշ ֆռոյն .
Յայնժամ ուրախացեալ խանդաղատէ .
Սրտաբեկեալ

Եկայք ինձ վայ տւէք
Երգողիս բանիս , Գրիգոր Աքեղիս .
Որ է զարիպուկ անտէր ի այսմ փաղփիս
Ինչ լինի իմ գերիս , որ չեմ յիմ երամիս :
Սրտաբեկեալ

Անտարակոյս իրն է հայախառն օտարըզու տաղը «Տաղ Երուսաղէմի խիստ լաւ» որ կ'աւարտի .

Նուաստ Գրիգոր ոտից ձեր հող .
Միտքս խաչի է տեսանող .
Ձձեգ աղաչեմք տաղիս երգողք .
Ասէք թէ Աստուած ողորմի :

Գ. - ԵՂԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԵՐԿՐՅԷ

Նոր Ձուղայի թիւ 130 նոտրդիր թղթեայ ձեռագրին մէջ որ կը բաղ-
կանայ զանազան նիւթերէ եւ տաղերէ , էջ 25ր կայ տաղ մը որուն խորագրերը
կարմրով գրուած է :

ՏԱՂ Ի ՅԱՐԳԵԼԱՆՍ ՈՒ ՎԱՍՆ ԱՆՁԻՆ

Ես մեղաւոր եւ անարժանս ,
Ըզհայր Աստուածըն հաւատամ ,
Յիսուս որդի նորա յուսամ ,
Եւ ի սուրբ կոյսըն Մարիամ :

Ես անարժան ըզկարգս առի ,
Հայրապետաց պարըն մտի ,
Զօրըն ողբամ ողորմելի ,
Լինի Աստուած ինձ ողորմի :

Ղալատեցայ եւ աշխարիս անկայ ,
Ի սահմանաց նորա էլայ ,
Զմեղս եւ գյանցանս արի քաւբայ ,
Լինի Աստուած ինձ ողորմեայ :

Պատկատեցայ ու ասի մեղայ ,
Զագիր բաներս որ ես տեսայ .
Եօթըն ամիս ի բանդ կեցայ .
Յանօրինաց մէջ բնակեցայ :

Ի դժոխոցըն վախեցայ ,
Սաղայելէն ես սարսեցայ .
Զմեղս յիշեցի եւ տրտմեցայ .
Լինի թէ տէրն ինձ ողորմեայ :

Ի յարգելան բնակեցայ ,
Զհեռն եւ զնախանձըն ըստացայ .
Ի յարուեստիցըս մերկացայ .
Ի յուսմանէս ես զրկեցայ :

Այսօր Յիսուս ինձ դատ արայ ,
Ի դըժոխոցն ազատ արայ ,
Երկըրպագող եմք մեք նորա ,
Քրիստոս Աստուած մեզ ողորմեայ :

Սաղմոսին ոչ լսեցի .
Մարգարէին մեծի Դաւթի .
Եթէ խոնարհըն բարձրացի .
Ի անբարտաւանըն խոնարհի :

Յէջմիածինն ես զընացի ,
Զվաղարշապատ փաղաք տեսի .
Ի Գրիգորէ զկարգս առի
Հայոց մեծաց հայրապետի :

Կամաւ չեղայ Տէրն է զիտակ .
Որ բանս եղէ այս ինձ վտակ .
Մէջ յաշխարհիս եմ խայտառակ ,
Բազմաց եղէ ես օրինակ :

Ով ու՛ք լսէ՛ գիս քամայսէ,
Սրտիւն իւրով գիս քամքանէ,
Ես այս չարեացս արժան եղէ,
Յանաւրինաց կատակ եղէ:

Պակասամիտս անիմաստիկս,
Հոգիս այրի ի մէջ աղտիս,
Վախեմ առնու ցաւ մահու գիս,
Անապաշխար մընայ հոգիս:

Որով տրտմեալ եմ դեգերեալ,
Սուղան ւ իշխան ինձ չողորմեալ.
Հարիւր քուսմանէ տայ պահեալ.
Ժանեօք գմարմինս իմ կտոտեալ:

Սարսեցաւ սիրտս ի փորիս,
Լեգաւս կապաւ ի բերանիս.
Ազաչեցի զշահալիս.
Զգլուխս կըտրեայ ելնէ հոգիս:

Մարմնով իմով ես կապեալ եմ,
Սրտիւ մըտօք խաւարեալ եմ,
Ի չար գործոցս փոշիման եմ.
Վախեմ մեռնիմ չապաշխարեմ:

Երկըրպագեմ երկնաւորին,
Եւ ինն դաս սուրբ հրեշտակին,
Եկեղեցեաց տանըն նորին,
Եւ Գրիգորին Լուսաւորչին:

Ղօղանջելով զնայ աղաչեմ.
Ծունտըր դընելով երկըրպագեմ.
Տէր քոզ ըզմեզս անարժան իմ
Արքայութեանդ քու փափաքիմ:

Բերթն ի հըմնէ աւեր կենայ,
Քան ըզնիմուէ նա երեքայ.
Հուրն Աստուծոյ իջնու ի նմայ.
Որպէս Սողոմ հրակէզ դառնայ:

Ըստ իս այս թիւ 130 ձեռագրերը գրչութիւնն է այս Եղիա Եպիսկոպոսին որուն ըլլալու է գրչութեան «Թվին 272 (1547)»: Իր մասին ինչ որ գիտենք իր տաղէն է: Իր գրածին համաձայն էջմիածին եւ Վաղարշապատ այցելած է ուր ստացած է Եպիսկոպոսութիւնը, ինչպէս կը յիշէ:

Ի Գրիգորէ գկարգս առի
Հայոց մեծաց Հայրապետի:

Աղաղակեմ ի մէջ բանդիս.
Հալս է խարայ մէջ յերկաթիս.
Տէր առաքեաց ինձ աւետիս,
Թէ ուրախ լեր եւ օրհնեայ գիս:

Ի աղաղակեմ ի մէջ բանդիս,
Չար քաշեցի ես եօթն ամիս.
Տըկարացաւ իմ գեղ մարմնիս,
Տէր ազատեայ ըզքն գերիս:

Ողորմեցէ՛ք, գիս ողբացէ՛ք.
Յանօրինաց գիս փրկեցէ՛ք:
Սոքա կ'ասեն գիս են քողէ՛ք.
Ի Մահմետայ տինըն դարձէ՛ք:

Բամբք գորացն որ աստ ի կան.
Գան եւ կանգնին մեզ յանդիման.
Մեծէ ի փոքր մեզ խրատ տան,
Թէ եկայք եղէք Մահմետական:

Սուտանուն Արգիլանցի,
Խել Եղիայ Բերկրցի,
Աւուրքըդ քո նըւագ լիցի.
Վայ քէ գնոգիս իմ կորուսի:

ԶԱտոմ երէցն ասեմ զգերին.
Եւ ըզթաքուլ եղբայր նորին,
Ես մեղաւորս ընկեր սոցին.
Կամք դեգերեալք ի մէջ բանդին:

Զմամիկն օրհնեմք եւ գիւր որդին.
Որ եօթն ամիս մեզ հաց բերին.
Նոքա զվարձքն յԱստոնոյ առին.
Եւ անքառամ լուսոյ հասցին:

Այդ ԺԶ դարուն երկու Գրիգորներ ունեցած ենք էջմիածնի կաթողիկոս. Մին Գրիգոր ԺԱ. «Բիւզանդացի» կոչուածը, որ գահակալեց 1536-1545. իսկ երկրորդը Գրիգոր ԺԲ «Վաղարշապատեցի» կոչուածը, որ գահակալեց 1576-1590: Արդ այս երկուքէն «Բիւզանդացի» կոչուածն ըլլալու է Եղիային յիշածը, մանաւանդ եթէ անոր գրչութեան թուականը 1547 ընդունինք իբր հարազատ, այն ատեն ո՛ր եւ է տարակոյս չի մնար թէ Բիւզանդացին իսկ է տաղին մէջ յիշուած Գրիգորը, որ Եղիային տուած է Եպիսկոպոսութեան «կարգ»:

Եղիա իր Եպիսկոպոս ըլլալը կը յայտնէ այս տաղին քառեակներուն սկզբնատառերով որոնք կը կապեն Եղիայ Եպիսկոպոս Մեղաւորս, Եւն.: Տաղէն կ'իմանանք որ ատեն մը բերդարդել եղած է եօթը ամսուան համար, ենթարկելիմանանք որ ատեն մը բերդարդել եղած է եօթը ամսուան համար, ենթարկելուած է չարչարանքներու եւ հաւատափոխութիւն առաջարկուած է իրեն. կը ուսած է չարչարանքներու եւ հաւատափոխութիւն առաջարկուած է իրեն. կը յիշէ հարիւր թուման մը, որ կ'երեւի թէ իրմէ պահանջուած է իբր փրկագին: Իրեն բանտակից եղած են Ատոմ երէց եւ անոր Թաթուլ եղբայրը, մինչ անանուն մամիկ մը եւ իւր որդին Եօթն ամիս հացով կը կերակրեն բանտարկեալները: Ըստ իս տաղասացս իր մասին կ'ակնարկէ երբ կ'ըսէ.

Սուտ անուն Արգիլանցի.
Խել Եղիայ Բերկրցի:

Արգիլան Ս. Աստուածածնի վանքը նշանաւոր էր անցեալին մէջ, եւ կ'երեւի թէ Եղիա Եպիսկոպոս իր այնտեղացի ըլլալուն կ'ակնարկէ, այսինքն այդ վանքին միաբան. թէեւ յայտնի կ'ըլլայ նաեւ որ ինք բնիկ Բերկրցի էր, որուն դաշտին եւ շրջանին մէջ կ'իյնայ Արգիլան:

Տաղէն կարելի է եզրակացնել որ Եղիա Եպիսկոպոս Բերկրոյ բերդին մէջ արգելափակուած էր Ատոմ երէցի եւ Թաթուլի հետ միասին:

* * *

Հոս երկու խօսք Նոր Զուղայի այս թիւ 130 ձեռագրին մասին: Անոր գրչութիւնը մասամբ ըստ իս 272 (1547)էն ըլլալու չափ հին է: Սակայն հոն կան յիշատակարաններ ալ վերջի դարերէն, դրուած զանազան հեռաւոր քաղաքներու մէջ:

Էջ 4ա «Յի. Քի. Ծառայ ծաղկարար Մարտիրոս, թվին ՌՃԲ (1653)»: Եւ տարբեր դրէ՛ անդ «Գրեցաւ քաղաքն Վենետիկ, ի թուին ՌՂԷ (1648) ի տօնի սրբոյն Սանդխտոյ կուսին. վայ դեղկելի գերին»: Այս վերջին գրչէն է էջ 4բ «Գրեցաւ ի քաղաքն Լստամբօլ, ի թուին ՌՂԸ (1649) ի տօնի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ելն ի վերապէս»: Դարձեալ անդ «Գրեցաւ ի քաղաքն Երկոստոյ ի թվին Հայոց ՌՃ (1651) ի տօնի սրբոց Հրեշտակապետացն վայ ի Լիկոսոյ ի թվին Հայոց ՌՃ (1651) ի տօնի սրբոց Հրեշտակապետացն վայ ի վիս»: Դարձեալ «Գրվեց Սպահան քաղաք»: «Գրվեցավ ի քաղաքն Հալապ ի վիս»: Դարձեալ «Գրվեցաւ ի քաղաքն Հնդկաց թիւն ՌՃԾԲ (1703)»: Դարձեալ «Գրվեցաւ ի քաղաքն Հայ ձեռագրի մը:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ